

УДК 633.1:631.527
© 2012

*О.І. Рудник-Іващенко,
доктор сільсько-
господарських наук*

*Г.М. Каражбей,
кандидат сільсько-
господарських наук
Український інститут
експертизи сортів рослин*

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ СОРТОВИХ РЕСУРСІВ СОНЯШНИКУ В УКРАЇНІ

Проведено дослідження з кваліфікаційної експертизи сортів соняшнику на придатність до поширення. Показано динаміку за останні 5 років урожайності та якості культури сортів, які занесено до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, і співвідношення кількості вітчизняних та іноземних сортів.

Україна — один зі світових лідерів виробництва соняшнику (10% від світових обсягів) і соняшникової олії. Зростання врожайності та стабільності вирощування рослинницької продукції, зокрема й соняшнику, передусім залежить від забезпечення галузі сортовими ресурсами.

Мета досліджень — вивчення стану і перспектив вітчизняної та іноземної селекції соняшнику, дослідження його сортів для занесення до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні. Для досягнення мети було поставлено завдання — оцінити потенціал сортів соняшнику за якісним складом і врожайністю насіння у закладах експертизи.

Матеріали та методи досліджень. Польові дослідження здійснювали впродовж 2007–2011 рр. на базі 14 закладів експертизи державної системи охорони прав на сорти рослин (Іллінецька, Черкаська, Кілійська, Березівська, Новоодеська, Долинська, Старобільська, Донецька, Бердянська, Вовчанська державні сортодослідні станції та Херсонський, Дніпропетровський, Кримський та Полтавський держекспертцентри). Матеріалами досліджень були сорти і гібриди соняшнику, які проходили Державну кваліфікаційну експертизу та занесені до реєстру сортів рослин на 2011 р.

Польові дослідження з кваліфікаційної експертизи сортів соняшнику на придатність до поширення проводили відповідно до методики, яка забезпечує комплексну оцінку сортів за показниками врожайності насіння, якості (уміст олії, олеїнової та пальметинової кислот), стійкості до хвороб і шкідників, придатності до механізованого збирання [1, 2].

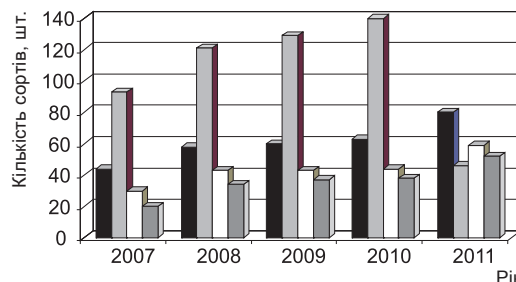
Результати досліджень. Аналіз Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні на 2011 р., показує, що питома вага скоростиглих гібридів становить 22% (80 гібридів).

Кожний 3-й гібрид репрезентує ранньостиглу групу (46%), 59 гібридів належать до середньоранніх, частка в реєстрі середньостиглих гібридів — 15% (52 гібриди) (рис. 1). За рахунок

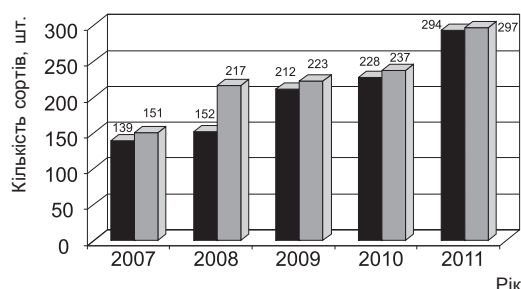
збільшення питомої ваги ранньостиглих гібридів у Лісостеповій зоні України ареал вирощування соняшнику досяг Київської, Хмельницької, Чернігівської і навіть Житомирської областей. Такий розподіл гібридів за групами стиглості забезпечує оптимальну тактику і стратегію культивування соняшнику в основних ґрунтово-кліматичних зонах України. Завдяки зусиллям селекціонерів і закладів експертизи товаровиробники України практично відмовилися від вирощування пізньостиглих сортів-популяцій, які допускали значні втрати врожаю або його загибель. Так, скажімо, в умовах Івано-Франківської області цілком реально отримувати врожай соняшнику до 30 ц/га. Важливо те, що гібриди з раннім терміном досягання не потребують десикації і менше ушкоджуються гнилями.

Рекомендованими зонами вирощування сортів соняшнику, занесених до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, є Степ і Лісостеп (рис. 2).

Значно поліпшений і якісний склад сортових ресурсів соняшнику, занесених до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні. Поряд з гібридами з високим умістом олії з'явилися гібриди спеціального

Рис. 1. Розподіл сортів соняшнику, занесених до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, за групами стиглості: ■ — скоростиглі; ■ — ранньостиглі; □ — середньоранні; ■ — середньостиглі

Рис. 2. Розподіл сортів соняшнику, занесених до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, за рекомендованими зонами вирощування: ■ — Степ; ▣ — Лісостеп

1. Якісний склад сортів соняшнику, занесених до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні

Рік	Усього в Реєстрі	Олійні	Високоолеїнові	Кондитерські	Пальметинові
2007	187	164	15	8	—
2008	256	223	24	8	1
2009	269	231	29	8	1
2010	285	244	31	9	1
2011	356	302	44	8	2

призначення (табл. 1). Звертають на себе увагу вітчизняні гібриди соняшнику Еней, Дарій, Ант, Одор, Максимус, Зорепад, Богун, Лиман з високим вмістом олеїнової кислоти. Розширення посівів цих гібридів забезпечить зменшення залежності від імпорту оливкової олії. Дедалі більший попит мають кондитерські сорти соняшнику Ранок, Запорізький кондитерський, Онікс, Алмаз. Селекціонерами Інституту рослинництва ім. В.Я. Юр'єва вперше в Україні створено гібриди з підвищеним вмістом пальметинової кислоти Курсор, Капрал [3, 4].

За період 2007–2011 рр. до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, занесено понад 200 нових гібридів соняшнику, зокрема 66 за 2010–2011 рр., з яких 12% становлять гібриди вітчизняної селекції і 88% — іноземної. Ці гібриди мають високий потенціал урожайності та збору олії з одиниці площі, орієнтовані на скоростиглість і стійкість до вовчка, пероноспорозу, іржі, толерантні до гнилей. Лише 2% становлять гібриди соняшнику з терміном занесення до Реєстру понад 10 років (табл. 2). Це дало змогу прискорити темпи сортозаміни в Державному реєстрі сортів рослин, придатних для поширення в Україні, по соняшнику на 95%.

Реєстр поповнився також гібридами соняшнику нового покоління, стійкими до гербіцидів суцільної дії (групи імідазоліну — IMI). Сучасні

гібриди потребують сучасних інтенсивних технологій вирощування, які необхідно розробляти щодо кожного гібриду індивідуально. Скажімо, гібриди скоростиглої групи забезпечують збільшення густоти стояння до 70 тис. га, за використання гібридів з вегетаційним періодом понад 140 діб густота стояння не має перевищувати 45 тис. га. Якщо в господарстві висівають гібрид з високим вмістом олеїнової кислоти, необхідно забезпечити просторову ізоляцію. Доцільним є висів в одному господарстві гібридів із різним терміном досягання.

Для більш повного задоволення потреб споживачів слід розширити сортовий асортимент соняшнику гібридами спеціального призначення з високим вмістом олеїнової кислоти (85%),

сортами кондитерського напрямку з масою 1000 насінин понад 80–100г. Потрібно звернути увагу на підвищення стійкості до основних патогенів (особливо до вовчка, фомопсису, гнилей) та шкідників. Дуже важливим є створення гібридів, стійких до гербіцидів.

Для підвищення ефективності реалізації сучасного гібридного потенціалу необхідно передусім стабілізувати і вдосконалити розміщення посівів під культуру соняшнику (оптимальний рівень 1,5–2 млн га) з урахуванням її ботанічних та біологічних особливостей, з обов'язковим дотриманням науково обґрунтованих сівозмін і недопущенням висіву сортів, не занесених до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні.

2. Питома вага нових гібридів соняшнику, занесених до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні

Рік	Усього занесено до Реєстру	Нові	6–10 років	>10 років
2007	187	127	44	16
2008	256	176	67	13
2009	269	183	69	17
2010	285	174	82	29
2011	356	211	139	6

3. Розподіл сортів соняшнику в Реєстрі за походженням

Рік	Усього гібридів	Вітчизняної селекції	%	Іноземної селекції	%
2005	168	90	54	78	46
2006	176	71	40	105	60
2007	293	81	28	212	72
2008	200	27	14	173	86
2009	256	48	19	208	81
2010	220	68	31	152	69
2011	265	91	34	174	66

4. Програма кваліфікаційної експертизи соняшнику в 2011 р.

Усього	Ранньостиглі	%	Середньоранні	%	Середньостиглі	%	Ультраранні	%
265	139	52	48	18	31	12	47	18

Аналізуючи програму кваліфікаційної експертизи сортів рослин за 2005–2011 рр., слід зазначити, що спостерігається чітка динаміка зростання кількості сортів соняшнику іноземної селекції (табл. 3).

Аналізуючи програму польових досліджень кваліфікаційної експертизи соняшнику, потрібно зауважити, що найбільшу частку гібридів, які проходять випробування, становлять гібриди ранньостиглої (139) та середньоранньої (48) груп, значно зросла частка скоростиглих (47) та середньостиглих (31) гібридів (табл. 4). Значним недоліком вітчизняної селекції є повна відсутність гібридів середньоранньої та середньостиглої груп. На недостатньому рівні проводиться робота зі створення вітчизняних гібридів, стійких до гербіцидів широкого спектра дії.

Крім Інституту рослинництва ім. В.Я. Юр'єва, практично ніхто з вітчизняних заявників не створює гібридів із середнім і високим вмістом олеїнової кислоти.

Попри кращу адаптованість вітчизняних гібридів до умов вирощування та стійкість до основних патогенів вони все ще поступаються за рівнем урожайності іноземним.

Для поліпшення якості та достовірності результатів кваліфікаційної експертизи необхідно терміново вжити заходів з удосконалення проведення експертизи гібридів соняшнику спеціального напрямку використання (високоолеїнових, пальметинових, стеаринових) з обов'язковою просторовою ізоляцією; проводити оцінку стійкості до основних хвороб на інфекційному фоні і повернутися до відсоткового рівня ураження хворобами.

Висновки

За рахунок збільшення питомої ваги ранньостиглих гібридів у Лісостеповій зоні України ареал вирощування соняшнику значно розширився. Реєстр сортів рослин поповнився гібридами соняшнику нового покоління, стійкими до гербіцидів суцільної дії (групи імідазоліну —

ІМІ). Для більш повного задоволення потреб споживачів необхідно розширити сортовий асортимент соняшнику гібридами спеціального призначення з високим вмістом олеїнової кислоти (85%), сортами кондитерського напрямку з масою 1000 насінин понад 80–100 г.

Бібліографія

1. Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні на 2011 рік. — К.: ТОВ «Алефа», 2011. — 300 с.
2. Каталог сортів рослин, придатних для поширення в Україні у 2010 році. — К.: ТОВ «Алефа», 2010. — 340 с.

3. Методика державного випробування сортів сільськогосподарських культур//Методи визначення показників якості продукції рослинництва/Державна служба з охорони прав на сорти рослин. Український інститут експертизи сортів рослин. — К.: Арфа, 2000. — Вид. 2. — Вип. 7. — 152 с.

4. Методика проведення експертизи сортів соняшнику (*Helianthus annuus* L.) на відмінність, однорідність і стабільність/Там само, 2000. — 152 с.

ЮВІЛЕЇ

ДІАМАНТ АГРАРНОЇ НИВИ УКРАЇНИ

16 грудня 2011 р. відбулися урочистості, присвячені 100-річчю від дня заснування Носівської селекційно-дослідної станції Чернігівського інституту сільськогосподарської мікробіології та АПВ НААН. З нагоди цієї знаменної дати на головній будівлі станції було відкрито дві меморіальні дошки — першому директору професору С.П. Кулжинському (1880–1947) та видатному вченому-аграрію, який працював на станції впродовж 1912–1929 рр., академіку АН СРСР та ВУАН К.К. Гедройцу (1872–1932).

На основі багаторічних даних, одержаних на Носівській сільськогосподарській дослідній станції, К.К. Гедройц розвинув вчення про походження та еволюцію засоленних ґрунтів, вивчив процес осолодіння, запропонував визначення осолоділих ґрунтів, зробив глибокі теоретичні узагальнення щодо осолодіння чорноземів Дніпровської тераси. Він систематизував ці розробки у вченні про поглинальну здатність ґрунту і ґрунтово-поглинальний комплекс, а також показав роль ґрунтових колоїдів у походженні ґрунту та його родючості.

Не менш значущими для України є заслуги С.П. Кулжинського — одного з найкращих теоретиків і методологів галузевого дослідництва для потреб рільництва. Він усе зробив для того, щоб Носівська станція стала однією з кращих для свого часу районних станцій колишнього СРСР не тільки у виконанні основних функцій, а й у широкому впровадженні новітніх результатів у виробництво. На станції виведено і зареєстровано 70 сортів різних сільськогосподарських культур. До Реєстру сортів рослин України на 2011 р. внесено близько 40 сортів, що належать селекціонерам Носівської селекційно-дослідної станції, зокрема серед сортів жита, створених українськими селекціонерами, носівським сортам у 2010 р. належить понад 16%, вівса — близько 60%, конюшини та цибулі — понад 20%. У Чернігівській області близько 60% посівів жита, 90% вівса, 20% ячменю ярого, конюшини, цибулі засівають сортами носівської селекції.

Визначними селекціонерами, які працювали на Носівській станції, стали: В.С. Губернатор, О.П. Бржезицький, Г.Т. Гордієнко, В.Л. Лихацький, І.С. Паришкура, І.В. Колядко, І.Г. Набоков, К.А. Перепечай, Д.А. Тонкошкур, Т.О. Іващенко та їхні продовжувачі — В.В. Скорик, О.П. Матрос, М.О. Сардак, А.І. Боженко, Н.О. Горган.

Нині на станції створюють гібридний матеріал та здійснюють селекцію голозерних сортів вівса і ячменю. Зареєстровано перші в Україні сорти безплівчастого ячменю Козацький та вівса Скарб України.

Носівська селекційно-дослідна станція і дослідне господарство провадять велику насінницьку роботу як щодо сортів власної селекції, так і інших. Щороку вирощується 150–200 т оригінального та 600–800 т елітного насіння, яке надходить у більшість областей України. Зокрема, у 2010–2011 рр. насіння жита озимого та тритикале, вирощене на Носівській станції, поширено у 12 областях, вівса — у 18, ячменю ярого — у 7, конюшини та люцерни — у 5 областях.

Велика заслуга в досягненні таких результатів належить і колишньому директору станції Н.М. Буняк, яка нині очолює Чернігівський інститут сільськогосподарської мікробіології та агропромислового виробництва НААН.

На урочистостях з вітальним словом виступив Міністр аграрної політики та продовольства України М.В. Присяжнюк, а також пролунали вітання від Національної академії аграрних наук України — члена-кореспондента НААН С.Ю. Булигіна, голови Носівської районної державної адміністрації А.Г. Красносільського, радника-посланника Посольства РФ в Україні А.В. Воробйова та ін. На адресу станції надійшло також вітання від Голови Верховної Ради України В.М. Литвина.

В.А. Вергунов,
член-кореспондент НААН